

Ahmed Tebrizî'nin Şehinşahnamesi'nde İlhanlıların Mardin Kuşatması, Melik Said ve Melik Muzafferüddin İle Olan Münasebetleri

Eral Ceylan¹

Öz: Tarihte, Mardin ve civarının Moğollar tarafından ele geçirilmesine dair çeşitli kaynaklardan elimize ulaşmış muhtelif bilgiler mevcuttur. Bu kaynaklardan birisi de 14. yüzyılda Ahmed Tebrizî tarafından Farsça yazılmış 1800 beyitlik *Şehinşahname*, diğer adıyla *Cengizname* adlı manzum eserdir. Eserde, İlhanlılar döneminin 1337 yılına kadar yaşanan önemli olaylar anlatılır. Eserde Mardin ve Nusaybin bölgesinin Moğol/İlhanlı saldırıları da ayrıntılı şekilde tasvir edilmiştir. Özellikle Mardin Artuklu Sultanı Melik Said ve oğlu Muzafferüddin döneminde Hülagu ile yaşananlar, savaşlar ve antlaşmalar ile İlhanlılarla olan ilişkiler eserde detaylı olarak sunulmuştur. Bu çalışmada; eserin tanıtımı, İlhanlılarla Mardin Artuklu Melikleri arasında yaşanmış savaşlar, kuşatma ve antlaşmalar, Mardin Kalesi'nin İlhanlılar tarafından ele geçirilişi ele alınıp değerlendirilecek ve ayrıca konu ile ilgili Farsça beyitler tercüme edilerek aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Hülagu, İlhanlı/Moğol, Şehinşahname, Melik Said, Melik Muzafferüddin.

Mardin Siege of the Ilkhanids and Their Relations with Melik Said and Melik Muzafferuddin according Ahmet Tebrizî's Şehinşahname

Abstract: In the history there are various information obtained from various sources about the conquest of Mardin and its surroundings. One of these sources is a poetic work entitled *Şehinşahname* also known as *Cengizname*, which is an 1800-couplet written in Persian by Ahmed Tebrizî. The work tells about important events in the Ilkhanids period until 1337. Attacks by the Mongol / Ilhanid on Mardin and Nusaybin region have been portrayed in detail. Particularly in the period of Mardin Artuklu Sultan Melik Said and his son Muzafferüddin, relations, wars and treaties with Hülagu, and relations with Ilkhanids are given in detail this work. In this article, the introduction of the work, the wars, the siege and the treaties

¹ Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD doktora öğrencisi. eralceylan@gmail.com Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5863-1644>

between the Ilkhanids and the Mardin Artuklu Melikleri, the capture of the Mardin castle by the Ilkhanids together with translation of the related couplets will be dealt and evaluated.

Keywords: Mardin, Hulagu, Ilkhanid/Mongol, Şehinşahname, Melik Said, Melik Muzafferiddin.

Giriş

İslam'ın ortaya çıkışından sonraki dönemde Mardin ve çevresi çeşitli istilalara maruz kalmıştır. Haçlı seferlerinden dolayı İslam dünyasında açılan yaralar henüz sarılmamışken Asya bozkırlarından gelen yeni bir istila dalgası bu coğrafyayı yağma ederek İslam dünyasının birlik ve bütünlüğüne ciddi bir darbe vurmuştur. Selçuklu hâkimiyetindeki Anadolu, 1243 yılında yapılan Köseadağ savaşında aldığı mağlubiyetten sonra Moğolların hâkimiyetine girmiştir (İbn Bibi, 2014: 19, 441, 501, 505, 509; Ebü'l-Ferec, 2011: 19-20; Aksarayî, 2000: 35; Anonim, 2014: 43-44).

Anadolu'daki hâkimiyetleri sırasında bölgenin tüm kaynaklarını fütursuzca tüketen ve ardından Suriye tarafına yönelen Moğolları, ancak 1260 yılında Ayn-Calut'ta Memluklar durdurabilmiştir. Bu yenilgiden sonra Anadolu'da kalan Moğollar mezkûr bölgenin tüm kaynaklarını tüketmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Moğollar Azerbaycan/İran merkezli Hülagu [1217-1265] tarafından bir Moğol şube devleti (İlhanlılar) kurmuşlardır. Bu açılan şubenin kuruluşuna kadar Moğollar Anadolu'da büyük bir yıkım ve tahribatta bulunmuşlardır. Fakat bu tarihten sonra İlhanlıların Azerbaycan/İran merkezli devletle yeni bir döneme girilmiştir (Erdem, 2002: 7).

Aynı dönemlerde Artuklu hükümdarı Nasirüddin Ahmed'in 35 yıllık hükümdarlığının ardından 1234 yılında vefat etmesiyle birlikte yerine oğlu Said (1239-1258) geçmiştir. Bu dönemde İlhanlı hükümdarı Hülagu Han, Bağdat'a saldırarak Abbasilerden Mustasım Billah'ı [1242-1258] öldürmüş ve Mardin civarına kadar gelmiştir. Melik Said, ordunu hemen hazırlayarak ordunun başına amcasının oğlunu geçirmiş ve Hülagu'ya karşı savaşa göndermiştir. Sincar'da iki ordu arasında yaşanan savaşta Melik Said'in amcasının oğlu yenilgiye uğratılarak öldürülmüştür. Tekrar ordunu hazırlayan Melik Said, komutayı amcasının diğer oğluna vererek onu Hülagu üzerine göndermiştir. Nusaybin'de yaşanan bu ikinci savaşta takviye güç olarak getirdiği akrabaları ile Mardin askeri, Hülagu karşısında tekrar yenilgiye uğramıştır. İkinci kez yenilen Melik Said, Mardin ahalisiyle birlikte kaleye kapanmıştır. Kaleye savaştan kaçan çevre köylerden de pek çok insan sığınmıştır (Abdüselam Efendi, 2007: 49-50). Mardin Emiri Melik Said şehri teslim etmeyip direniş göstermiş, fakat şehir halkı daha fazla dayanamayarak pek çoğu ölmüştür. Bunu gören Melik Said'in oğlu Melik Muzafferüddin (1260-1285) kalenin Hülagu'ya teslim edilmesini sağlamıştır (Akkuş, 2011: 398-399). Melik Said toplam 24 yıl tahtta kaldıktan sonra kuşatılan Mardin Kalesi'ndeki halkın başına daha çok felaket gelmesin diye Birecik valisi olan büyük oğlu Muzafferüddin Kara Aslan tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Ebü'l-Ferec, 2011: 40-41; Abdüselam

Efendi, 2007: 50). Melik Said'in uğradığı bu talihsizliği Ali Emiri de eserinde şu manzumeyle ifade etmiştir:

Urundi başına devlet külâhı
Anun destinde kaldı taht-gâhı
Atanun oğlı devletlü kapıcak
Tutar meydan bahadır er olıcak
Melik Said dahi bir nice eyyâm
Sürüb devlet zamânunda beher kâm
Verildi 'izz u cah-ı kamurânı
Dutub şöhret biraz gördi cihânı
Çerkes Han oğlı Hülâgu irişür
Melik Said ölümüne dürişür
Melik Said reyasiyle nâçâr
Girerler kal'a-yi Mardine yek bâr
Gör imdi bed-felek cünbüşlerini
Ne tiz gösterür ol çep işlerini
Virir devlete 'akabince zevâli
Bu durur kim cihânun mekr u âli (Ali Emiri, 2006: 20, 21)

Babasını öldüren Muzaferüddin, Hülâgu'yu ziyaret edip kıymetli hediyeler sunmuş ve onun tarafından Mardin hâkimi olarak tanınmıştır [1261] (Taştemir, 2003: 44). Kara Aslan'ın Hülâgu tarafından tanınması, tarihi kaynaklarda birbirine yakın ifadelerle şöyle rivayet edilir: "Hülâgu, Mardin şehrine yaklaştığı vakit Mardin Emiri Melik, Said Necmeddin'i yanına çağırdı. Said, emri dinlemedi ve kalesinden çıkmayı reddetti. Hülâgu, oğlu Muzaferüddin Kara Aslan'ı ona gönderdi: "Atana çık (Mardin Kalesi'ne), ona inmesini (kaleden), asi olmamasını söyle ... eğer asi olursa başına hayır gelmez." dedi. Muzaferüddin kaleye çıkıp babası Melik Said'e Hülâgu'nun bu mesajını aktardı. Ancak babası kulak asmadı ve oğlunu hapsettirdi. Bu sırada Moğollar Mardin'i kuşatmış ve savaş başlamıştı. Eğer burada Meyyafarkin'deki gibi ahalinin çoğu vebadan ölmüş olmasaydı ve Mardin Emiri Melik Said ölmeseydi, Moğollar burayı ne iki üç yılda alamazlardı. Melik Said'in oğlu Muzaferüddin kaleden inip kaleyi, hazineleri ve tüm varlıkları ile birlikte Moğollara teslim etti. Muzaferüddin'in hizmetleri Hülâgu katında sabit olunca kendisine ikram ve ihsanlarda bulunuldu ve Hülâgu böylece babasının tahtını ona teslim etti (Ebü'l-Ferec, 2011: 40-41).

Olayların nasıl geliştiği, muhasaranın ne kadar devam ettiği, kale halkının neler çektiği, kalenin ne şekilde teslim edildiği ve benzeri havadisler dönemle ilgili kaynaklarda farklı verilmiştir. Örneğin kale kuşatması; altı ay, sekiz ay, iki yıl gibi muhtelif zaman dilimleri ile ifade edilmiştir. İncelemesini yaptığımız Ahmed Tebrizî'nin eserinde ise kuşatmanın iki ay sürdüğü ifade edilmiştir. Bunun dışında Tebrizî'nin Şehinşahname'sinde Melik Said ve oğlu Melik Muzaferüddin Kara Aslan arasında yaşanmış olaylar, Mardin Kalesinin ne kadar zamanda ve nasıl

kuşatıldığı, İlhanlıların Artuklular üzerindeki baskısı ve benzer olaylar detayları ile birlikte anlatılmıştır.

Ahmed Tebrizî ve Eseri

Ahmed Tebrizî'ye ait *Şehinşahnâme* bir diğer adıyla *Cengiznâme*, Farsça kaleme alınmış 1800 beyitlik tarihi belge niteliği de taşıyan epik bir manzumdir. İlhanlı/Moğol sarayında yaşamış olan Tebrizî, bu eserini 1330 yılında kaleme almaya başlamış ve toplam sekiz yılda bitirmiştir. Genel olarak Moğol tarihini ve İlhanlılar iktidarını anlatmakla birlikte özel olarak Moğollar hanedanını (Cengiz'in çocuklarını) ve onların Altaylar, Tatarlar, Rumlar, Harezmsahlılar, Abbasiler, Artuklular, Memlukler ile yaptıkları savaşlardan 1337 senesine kadar yaşadıkları tarihî hadiselerden söz eder. Her ne kadar edebî açıdan İran'ın *Şahnâme* ve benzeri ünlü eserleri ile mukayese edilemeyecek olsa da işlediği tarihî konular, özellikle İlhanlı/Moğol hanedanına mensup şahsiyetlerin kayıt altına alınmış isimleri ve bilhassa bölge tarihi açısından son derece önemli bir eserdir. Murtezevi, eser için “*edebi yanı güçlü olmazsa da tarihi açıdan önemli bir eserdir*” der (Murtezevi, 1385: 381). Edward Brown'da aynı düşünceye sahiptir (Brown, 1387: 126). Eserin tek el yazma nüshası İngiltere British Museum'da 2780 no'lu arşiv numarası ile korunmaktadır. 2015 yılında Tahran Üniversitesinde Hakkı Uygur tarafından doktora tezi olarak inceleme-kritiği yapılmıştır.²

24

Yapılan incelemeler neticesinde yazar hakkında pek fazla bilgi bulunamadığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde tezkirelerde de Tebrizî hakkında doyurucu bilgilere rastlanmamıştır. Müellifin hayatı ile ilgili bilgiler, adının Ahmed bin Muhammed Tebrizî olduğu ve hicri sekizinci yüzyılın ilk yarısında İlhanlılar döneminde yaşadığı ile sınırlıdır. Ancak *Şehinşahnâme*'deki kimi yerlerden anlaşılacağı üzere şair; 1337 yılında hayattadır, fakat daha sonrası ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir (Uygur, 2015: 167). Tebrizî'nin bu çalışmaya konu edilen *Şehinşahname* veya *Cengizname* dışında herhangi bir eserinin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Sadece Hacı Halife (Katip Çelebi) *Keşfü'z-Zünun*'da Ahmed Tebrizî'nin “*Tarih'ül Nevâdir*” adlı başka bir eseri bulunduğunu, ancak eserin kayıp olduğunu bir cümle ile belirtmiştir. *Şehinşahname*, Olcaytu'nun (1282-1316) oğlu Ebu Said Bahadır Han'ın (1316-1336) emri ile yazılmış olup Tebrizî tarafından kendisine takdim edilmiştir (Uygur, 2015: 169). Bu da aslında Tebrizî'nin olaylar esnasında Hülagu'nun yanında olmadığı daha ziyade kendi döneminde kaleme alınmış tarih kitaplarından ve sözlü aktarımlardan yararlanarak eseri hazırlamış olduğu ihtimalini güçlendiriyor. Son olarak Tebrizî'nin, bu eserini Firdevsî'nin *Şehname*'sini örnek aldığını ve onunla aynı vezin kalıbı olan Fa'ülün-Fa'ülün-Fa'ülün-Fa'ül'ü kullandığını belirtmekte fayda vardır (Uygur, 2015: 167-168).

² Bkz: *Tashih-i İntikadi Şehinşahnâme-i Ahmed-i Tebrizî*, Risaleyi Doktora, Danişcu: Hakkı Uygur, 1394, Kitaphaneyi Merkezi Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani, Danişgah-i Tehran, Tahran-İran.

İlhanlı Ordusunun Mardin Sınırlarına Gelişi

Tebrizi'nin eserinde Hülagu ve ordusunun Bağdat ve Musul civarını aldıktan sonra Cezire bölgesindeki Mardin ve Nusaybin ovasına gelişi, tarih maddesi düşürülerek aşağıdaki beyitlerle şöyle ifade edilmiştir:

به مردین رسید و برآمد به تخت
به موصل فرو رفت پیروزبخت

(O talihli padişah Musul'dan ayrılarak Mardin'e vardı ve tahta çıktı)

رها کرد یکبارگی کوه و دشت
چو ششصد شد و پنجه و نه گذشت

(Dağları ovaları aştı, yıl altı yüz elli dokuz idi.³)

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Mardin'e gelen Hülagu Mardin Kalesi'ni almak için oğlunu ve ordu komutanını görevlendirir. Bu görevi üstlenen Hülagu'nun oğlu Şehzade Yaşmut ve komutan Uruktu Noyan'dır.

Reşidüddin Fazlullah'ın, *Câmiu't-Tevârih*'te de değindiği gibi, İlhanlı hükümdarı Hülagu Han, oğlu Şehzade Yaşmut ve diğer ordu komutanı Uruktu Noyan'ı Mardin Hükümdarı Melik Said'e gönderir (Reşidüddin Fazlullah, 2013: 63-64). Onlara Mardin'i teslim almalarını buyurur. *Câmiu't-Tevârih* ve diğer farklı kaynaklarda da zikredilen bu olay ve yukarıda sözünü ettiğimiz diğer hadiseler, Tebrizi'nin eserinde toplam seksen beyitlik "Mardin Kalesi'nin Fethi / در گشودن "مردین دژ" başlığıyla ve tam bir anlam bütünlüğü içerisindeki beyitlerle ifade edilmiştir.

Eserde, Mardin Kalesi'ni ele geçirmeleri için görevlendirilen kişilerin bu husustaki görüş ve teklifleri aşağıda şu beyitlerle anlatılmıştır:

هولاکو جهانگیر باری دگر
به تشموت گفت ای جهان هنر⁴

(Cihan padişahı Hülagu bir kez daha Taşmut'a [Yaşmut'a] ey hünerli kişi diye buyurdu.)

به مردین دژی هست آگه شوید
ارقتو و تو هر دو آنجا روید

(Mardin'de bir kale var, senle Uruktu ikiniz birlikte oraya gidiniz.)

برو دژ برانداز جان پدر
دژی را سعید است نام ای پسر

³ 659/1261.

⁴ Beyitin Farsça tashihinde تشموت yazılması gereken kelime olarak yazılmış ve bariz bir tashih hatasına düşülmüştür.

(Gidip kaleyi ele geçir, babanın hatırına, [bil ki] oğul kaleye Said adında birisi hükmetmektedir.)

Oğlu Yaşmut'a seslenen Hülagu'nun Mardin Kalesi'ni aldığı takdirde orayı kendisine bağışlayacağı ise aşağıdaki şu beyitte açıkça belirtilmiştir:

تو را می فرستم که باشد تو را
بود نام و کامت چو فرمان روا

(Seni oraya gönderiyorum ki orası senin olsun, emrime uyarsan adın şanın olacak...)

Bu emri aldıktan hemen sonra büyük bir ordu ile Mardin Kalesi'ne doğru yola çıkan Şehzade Yaşmut ve komutan Noyan'ın Mardin Kalesi'ne varışı, ovardan yukarıya tırmanışları ve kale kapısında konaklamaları şu beyitlerle anlatılmıştır:

چو فرمود سردار گردن فراز
زمین بوس کردند و راندند باز

(O ulu Komutan buyurur buyurmaz, yeri öpüp tekrar atlarına bindiler.)

ز آسیبِ گرد و ستور و سپاه
سپهر و زمین شد کبود و سیاه

(Atlılardan ve ordunun çıkardığı tozlardan yer-gök simsiyah kesildi.)

بریدند و رستند از راه باز
نشستند در گرد درگاه باز

(Yolları yarıp yukarı çıktılar, sarayın/kalenin kapısında durdular)

Mardin Kalesi'nin Tasviri, Melik Said'in Yaşmut ile Mektuplaşması ve Kuşatma Anları

Hülagu'nun emrini yerine getirmek üzere büyük bir ordu ile yola çıkanlar karşılarında sarp ve bir o kadar da yüksek bir kale görünce şaşırıp kalmıştır. Kalenin bu inanılmaz heybeti karşısındaki şaşkınlık eserinde şu beyitlerle ifade edilmiştir:

دژی باز دیدند از آن سختتر
که بارش بدیدند بی خواب و خور

(Karşılarında öyle bir kale gördüler ki o güne dek o sağlamlıkta bir kaleyi rüyalarında dahi görmemişlerdi.)

Yaşmut ve Uruktu Noyan kaleden içeriye girmeden mektup yoluyla Melik Said'en kaleyi kendilerine teslim etmelerini isterler. Aksi takdirde muhasara edileceklerini ve bunun içinde halkının bedel ödeyeceğini Melik Said'e belirtirler:

جوانبخت شهزاده نامه نیشت
که بر خود ببخش ای همایون سرشت

(Civan bahtlı şehzade mektup yazdı, acı kendine ey şah tinetli adam!
Dedi).

ز ما بر تو هر دم هزاران درود
بر آبی ز جان گر نیایی فرود

(Bizden sana her an binlerce selam olsun, ama aşağı inmez isen
canından olursun.)

اگر می رسی می رهی از سپاه
به پهلوی ما می زنی بارگاه

(Bize varırsan ordumuzun [gazabından]kurtulur, otağını yanı başımıza
kurarsın.)

اگر دوست مایی بیا جنگ چند
اگر دشمنی می کنی در ببند

(Dostumuz isen bizle savaşlara gel yok düşman isen kapılarını bağla.)

کنون روز ما راست دیگر کراست
ببینیم تا بخت یاور کراست

27

(Gün bizim günümüzdür, başkasının günü var mı? Bakalım, talih
hangimizden yana olacak.)

Ancak Melik Said onların bu teklifini kabul etmez ve onlara hitaben bir mektup yazar. Mektupta kalede yeterli miktarda zahirenin olduğunu ve asla kaleyi teslim etmeyeceklerini, yeterli savaşçıların da bulunduğunu şu dizelerle dile getirir:

ازین گونه پرداخت و نامه نیشت
که هم گندم هست و هم جای کشت

(Bu cevabı verdikten sonra bir de mektup yazdı. Hem buğdayım var
/dedi/hem de ekin yerlerim.)

سپه دارم و برگ و پوشش بسی
دژ من نیارد گشودن کسی

(Kimse benim kalemi ele geçirmeye cesaret edemez. Ordum var benim,
yeterli miktarda da azık ve silahım, “dedi”⁵.)

⁵ Câmîu't-Tevârih'te bu mektubun içeriğine dair Melik Said'in elçilere; “kale zahire ve silahlarla, Türk yiğitleri ve Kürt cengaverleriyle ağzına kadar dolu olduğu için yüce Allah'a hamd olsun” diye cevap verdiği yazılıdır. Geniş bilgi için bkz: Reşidüddin Fazlullah, a.g.e, s. 64.

Böylelikle taraflar arasında bir mektup nöbeti başlar. Eserde bunu dile getiren beyitler aşağıdaki beyitlerdir:

نېشتند نامه سراسر سعید
فرو خواند گفتا نباید شنید

(Said'e pek çok mektup yazdılar. Ancak o onları okumaktan yüz çevirdi, öyle şeyler söyledi ki duymamak daha iyidir.)

نه نیکاند اینها نهفتن چه سود
نیارند در کار گفتن چه سود

(“Yazılanlar iyi değildi” gizlemeye ne hacet! Hem işe yaramadılar, söylemeye ne hacet)

Melik Said'in kaleyi teslim etmediğini gören İlhanlı/Moğol ordusu Mardin kalesini iki ay boyunca muhasara eder ancak yine de beklenen neticeyi alamaz. Bu muhasara eserde aşağıdaki beyitlerle anlatılmıştır:

همه کرد پیکار تا یک دو ماه
ستوهنده گشته سراسر سپاه

(Savaşta bir iki ay boyunca, bütün ordu yorgun düştü bu savaştan.)

مغول گرد مردین شب و روز گشت
بسی شهر و ده کرد مانند دشت

(Moğol Mardin'in etrafında gece gündüz dolandı, “etraf” köy ve şehirlerini ova gibi “dümdüz” etti.)

Bu beyitlerin verdiği bilgiler *Câmiu't-Tevârih* ve dönemin diğer kaynaklarıyla da örtüşmektedir. Zira Melik Said'in Mardin kalesinin sağlamlığına güvenerek teslim olmadığını gören Moğollar, kaleyi ele geçirmekte aciz kalınca, yakında bulunan Duneser ve Erzen⁶ gibi yerleşim yerlerini yağmalarlar (Reşidüddin Fazlullah, 2013: 64). Ayrıca *Câmiu't-Tevârih*'te kuşatmanın sekiz ay sürdüğü kayıtlıdır. Lakin Tebrizî'nin eserinde bu kuşatmanın iki ay sürdüğü yazılıdır.⁷ Tebrizî'nin vermiş olduğu bu sürenin şiir özelliğinden kaynaklanmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Genel tarih kaynaklarına göre kale kuşatması

⁶ Burada bahsi geçen Erzen: Siirt'in batısında, Silvan'ın doğusunda, iki yerleşim birimine yaklaşık 40 km. mesafede bulunan eski bir yerleşim birimidir. İsmi Erzen (Kürtçe: Garzan, Gerzen) suyundan almıştır. Harabeleri günümüzde geniş bir alan kaplamaktadır. Şehrin harabeleri Kurtalan ilçesi Yunuslar köyü ile Garzan çayı arasında yer almaktadır. Yaklaşık 1500x2300 m.lik bir alanı kapsar. Bkz: M. Zahir Ertekin, “Mervaniler Devrinde Meyyafarikin” Uluslararası Silvan Sempozyumu, 25-27 Nisan 2008, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s.1.

⁷ *Câmiu't-Tevârih*, s.64. Mardin'in kuşatılma süresine dair çeşitli rivayetler vardır. Abdüsselam Efendi bu muhasaranın iki yıl devam ettiğini belirtir. Bkz: Abdüsselam Efendi, a.g.e. s. 49; Bertold, bu sürenin altı ay olduğunu yazar. Bkz: Spuler, Bertold, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev: Cemal Köprülü, s.69.

sırasında içeride veba baş gösterir⁸. Bundan sebep pek çok insan hastalıktan ve açlıktan hayatını kaybeder. Tebrizi'nin eserinde ise veba kelimesinden bahsedilmez ama halkın kırıldığı tarzında ifadeler yer almaktadır. Mardin Kale halkının kuşatma altında kırılması oğul Muzafferüddin'i harekete geçirmiştir.

Melik Muzafferüddin'in Babasına Teklifi ve Babasının Ona Cevabı

Kale halkının kırılması üzerine Melik Said'in büyük oğlu Muzafferüddin devreye girerek babasına kaleyi İlhanlı/Moğol ordusuna teslim etmesini salık verir. Eserde Muzafferüddin'in babasına teklifi babasının ise buna karşı çıkışı, bunun üzerine ikilinin karşılıklı atışmaları Aşağıdaki dizelerle anlatılmıştır:

دژی را پسر بود یک نامور
به شبگیر آمد به پیش پدر

(Kalede maruf bir oğul vardı, bir gece yarısı babasının yanına vardı.)

مظفر نهاده پدر نام او
به تاراج برده دل آرام او

(Baba onun adını Muzaffer koymuştu. Onu sever, sayardı.)

چنین گفت ماهی دو دربسته گیر
شود کشته یک روز برنا و پیر

(Dedi ki; Babasına, iki aydır kapılar kapalı, her gün yaşlılar ve gençler ölmekte.)

همان به که دیگر نیندیم در
ببندیم ناکام بر جان کمر

(İyisi mi artık kapıları bağlamak yerine, itaat kemerini belimize bağlayalım.)

نکردند هرگز به فرمان ما
که داند بیخشند بر جان ما

(Onlar biz ne dediysek yapmadı ama itaatimizi görürlerse belki canımızı bağışlarlar.)

مرو بیش در خون فرزند و زن
ببخش ای جهان بخش بر خویشتن

(Daha fazla kadın ve çocukların kanına girme, merhamet et kendine ey ulu padişah!)

جهانی زن و مرد اکنون دژم
بر آورده افغان فرو بسته دم

⁸ Bkz: Abdüsselam Efendi, a.g.e. s.49.

(Görüyorsun kalemin kadınları ve erkekleri nasıl feryat etmekte,
nefesleri tükenmektedir.)

بخوردند خونابه در شهر تو
در آتش نشستند از بهر تو

(Kendi kanlarını emmekteler senin şehrinde, senin yüzünden ateşlere
giriştar olmuşlar bugün.)

برو شاد کن جان مردان مرد
نباید همه انده خویش خورد

(Hadi, [şu] yiğit erlerin canını şad eyle artık, daha fazla üzme onları.)

ازین روی باری فراوان پسر
فروخواند و بتندی هر دم پدر

(Oğul babasına bunları söyledikçe, baba kabul etmedi, her an öfkesi
daha da arttı.)

به فرزند دلبند گفتا که من
چگونه شوم سوی آن انجمن

(Sevgili oğluna: Ben nasıl öyle bir topluluğun ayağına giderim, dedi.)

که یارد گشودن دری این چنین
ندانم رود بر سپهر برین

(Kim böylesi bir kapıyı açmaya cesaret eder, gök kubbe altında buraya
el uzatacak kişi tanımam ben.)

به دژ در نشینم نیایم فرود
که ایشان چو طوس اند و من چون فرود

(Hayır ben kalemde oturacağım ve asla inmeyeceğim, bil ki Onlar Tus⁹
ise ben de Furûd'um¹⁰.)

تو گویی برو تا بر آندگرد
ز جان دلیران ما بی نبرد

(Sen “bana” git onlara teslim ol ve yiğitlerin canından savaşmadan
vazgeç mi diyorsun?)

تو را نیست دانش که دیوانه‌ای
شوی سوخته زان که پروانه‌ای

⁹ Firdevsi'nin Şehnamesinde geçtiği üzere; Menuçehr'in torunu Nevzer'in oğlu ve Gostehem'in kardeşi İranlı efsanevi pehlivan. Bkz: Şehname-i Firdevsi, çev: Necati Lugal, s. 1068.

¹⁰ Aynı şekilde Firdevsi'nin şehnamesinde geçtiği üzere; Siyavuş ile Cerire'nin oğlu ve Keyaniyan Hanedanı şehzadelerinden olup ünlü bir pehlivandır. Bkz: Şehname-i Firdevsi, çev: Necati Lugal, s. 484.

(Sen de akıl diye bir şey yok, sen bir delisin. Kelebek misali yanarsın
“ancak”.)

بگفتند مردان که گیتی دمیست
دمی پیش دانا به از عالمیست

(Yiğitler ne demiş; dünya bir nefesliktir, akıllının nezdinde bir nefeslik
ömür tüm dünyaya bedeldir.)

سخن رفت بسیار و دژ بست در
شب و روز از اندوه بی خواب و خور

(Nice günler geceler bu minval üzere uykusuz ve yorgun geçti, çok laflar
edildi ancak kalenin kapısı hala kapalı idi.)

Melik Muzafferüddin'in Babasını Öldürmesi, Kaleyi İlhanlılara Teslimi ve Hülagu'nun Huzuruna Çıkması

Melik Said, oğlunun tüm ısrarlarına rağmen kaleyi teslim etmeyi reddeder, aynı günlerde hastalanır. Babasının hastalığını fırsat bilen Melik Muzafferüddin hasta yatan babasını ilaç vererek öldürür ve Hülagu ile görüşme talebinde bulunarak canının bağışlanması karşılığında kaleyi içindekilerle birlikte Moğol ordusuna teslim etmeyi kabul eder. Teslim olduktan sonra Hülagu'nun huzuruna çıkarılır. Hülagu, babasını öldüren birini huzura kabul ettiği için öfkeli. Ona neden babasını öldürdüğünü sorar, babasını öldüren kimsenin asla iflah olmayacağını, mutlaka hesap vermesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Muzafferüddin, günahsız kişilerin kanının daha fazla akmaması için babasını öldürdüğünü belirterek, “bir kişinin ölümü binlerce kişinin ölümünden yeğdir” der ve ileri sürdüğü bu mantık Hülagu'nun hoşuna gider. Bu olaylar aşağıdaki beyitlerle ifade edilmiştir:

ز ناگاه افتاد و بیمار شد
اگر دست اگر پا که از کار شد

(Bir an düşüp hastalandı, elden ayaktan düştü.)

نمی دید درمان درد و گداخت
پسر داد دارو و کارش بساخت

(Ne derman buldu ne de bir çare, oğul verdi ona ilacı, bitirdi işini.)

برآمد ز تن جان افکار او
دل خسته شد خرد از کار او

(Yaptıkları ile gönülleri ve zihinleri yormuştu, [derken] yaralı ruhu
bedeninden çıkıp “gitti”).

به شبگیر نالید و جان داد چاشت

جهان را اگر خواست گرنه گذاشت

(Gece boyunca inleyip durdu sabah olunca can verdi. Dilese de dünyayı dilemezse de can verip gitti.)

به خاکش سپرد و به شهزاده کس
فرستاد و گفتا که فریادرس

(Oğul gömdü onu toprağa ve Şehzadeye “Yaşmut’a” haber göndererek aman diledi.)

برفت آن که انداخت از کوه سنگ
ندارد دل بنده پروای جنگ

(Dedi ki şehzadeye kaleden size taş atan adam gitti, ben savaşacak yüreğe sahip değilim.)

گشایم در بسته فرمان برم
ز تیغ دلیران مگر جان برم

(Eğer yiğitlerin “izin” kılıcı canıma kast etmez ise kapalı kapıları aç”tır”arak emrinize itaat edeceğim.)

مرا زنده پیش هولاکو برید
چه باشد مرا گر بر او برید

(Beni canlı bir şekilde Hülagu’ya götürün. Hem ne olacak ki beni ona götürürseniz?)

Hülagu’nun huzurunda öne sürdüğü delilleri kabul edilen Melik Muzafferüddin bir şekilde babasının tahtına talip olduğunu işaret eder, İlhanlılara bağlılığına dair söz verir. Bunun üzerine Hülagu Mardin şehrini ve babasının tahtını ona bağışlar. Bu kısım ise eserde şu dizelerle anlatılmıştır:

نهاند پیش جهانگیر سر
هولاکو زبردست خورشیدفر

(O güneş tacına sahip Cihan padişahının huzurunda baş eğdiler.)

سخن باز راندند تندید شاه

به گه کرد سوی مظفر نگاه

(Şah konuştu, bazen de kızdı, arada bir de Muzaffere baktı.)

چنین گفت هرگز مباد آن پسر
که ویران کند خانومان پدر

(Babasının hanesini viran eden oğul asla hayır görmez, dedi.)

پسر چون پدر گشت نیکش مباد

مگر باشد او را سخن در نژاد

(Soyuna dair söyleyecek bir sözü yok ise babasını öldüren oğula iyilik yapılmaz.)

چه گویی چه گویم به جای پدر
چرا کشتی او را بگو ای پسر

(Ne dersin, ne derim babanın yerine, bilmem! Neden öldürdün babanı ey çocuk!)

زمین را ببوسید و برداشت روی
به سالار گفتا که ای نامجوی

(“Muzaffer” yeri öpüp başını kaldırdı. Ey ulu Padişah dedi.)

دو صد بار گفتم در دژ گشا
مخور خون مردم ز بهر خدا

(İki yüz kere “kendisine” kalenin kapılarını açmasını söyledim. Ne olursun halkın kanına girme dedim.)

سخن هر چه گفتم همه باد بود
ز نیک و بد مردم آزاد بود

(Ne dediysem dinletemedim, halkın iyiliğinde de kötülüğünden de asude idi.¹¹)

رهانیدم او را و چندین هزار
زن و مرد رستند ای شهریار

(Hem onu kurtardım hem de binlerce kadın ve erkeği ey ulu padişah!)

چه گویم که مردان چه ها برده اند
بمیرم چه شد به ز من مرده اند

(İnsanlar ne çekti, nasıl anlatsam? Benden daha iyi insanlar öldü.)

گنه کارم ای شاه و امیدوار
بمیرد یکی به که میرد هزار

(Evet, suçluyum ey ulu şahım [ama] umutluyum [da zira] bin kişinin yerine bir kişinin ölmesi daha iyidir.)

خداوند فرمان و زور و هشی
اگر می گشایی و گر میکشی

(Gücün, heybetin ve kudretin sahibi sensin, dilersem bırakırsın dilemezsen öldürürsün.)

¹¹ İnsanların ne düşündüğü umurunda değildi.

سخن های او را پسندید شاه
به دلخواه او کرد او را به راه

(Sözleri şahın hoşuna gitti/Şah dediklerini kabul etti. Gönlünden geçenleri ona “bağışladı” ve öylece uğurladı.)

به جای پدر شد پسر شهریار
بری خورد شاهانه از روزگار

(Uygur, 2015: 489, 495) (Babasının yerine oğul oldu şah, [böylelikle] o ululuk oku da isabet buldu.12)

Tarihi kaynaklar; Melik Muzafferüddin’in bu hizmetinden dolayı şehrin hâkimiyetinin kendisine bırakıldığını ve böylece hanedanlığını kurtardığını yazar.¹³ Melik Muzafferüddin babası Melik Said’in yerine geçtikten sonra İlhanlılarla/Moğollarla iyi geçinmiş, 25 yıl boyunca tahtta kaldıktan sonra 1285 yılında hayatını kaybetmiştir. Ancak eserde Melik Muzafferrüddin’in sadece tahta geçişi anlatılmış, ölümüne değinilmemiştir.

Sonuç

Mardin tarihi ile ilgili kadim eserlerin incelenerek ortaya çıkarılması, eksik veya tezat yönlerinin giderilmesi amacıyla yapılmış bir çalışmadır. Bununla birlikte Mardin ve yöresinin, bölgenin önemli güç odakları tarafından dikkate şayan görüldüğü, Mezopotamya Ovası’nın ise tarihteki pek çok iktidar için önemli bir geçiş güzergâhı olduğu gerçeği bir kez daha ortaya çıkarılmıştır. Yukarıdaki beyit çevirilerinden de anlaşılacağı üzere; Ahmed Tebrizi’nin mezkûr eseri Mardin ve civarı tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Spesifik olarak Mardin kalesinin kuşatılıp ele geçirilişini, Baba ve oğul önemli Artuklu Meliklerinin çekişmesini, tarih kitaplarının farklı aksettirdiği bazı nükteleri şiir beyitleri ile anlatmaya çalıştığımız bu makalenin yanı sıra aynı eserde Mardin ve yöresindeki Nusaybin, Harran, Cizre, Erzen gibi mühim yerleşim birimlerinin ve kısacası bölgenin ortaçağ tarihine dair ışık tutabilecek son derece önemli bilgiler mevcuttur. Öyle ki bu bilgiler bağımsız bir tez konusu olabilecek hacimdedir, diyebiliriz.

Eserde görülen bir diğer husus da özelde Mardin ve çevresi, genelde ise Anadolu’nun belli noktalarının Moğol istilası ile nasıl ve ne oranda karşı karşıya gelişinin ayrıntılandırılmış olmasıdır. Bu yaklaşım ile eserin Anadolu ortaçağ tarihi için de son derece ehemmiyet arz ettiği görülmektedir.

Son olarak diyebiliriz ki makalenin ortaya koyduğu bir diğer önemli nokta da, Mardin gibi tarihte önemli bir merkezin sadece tarih kitaplarında değil edebiyat tarihi alanındaki bazı eserlerde de kendine yer bulduğu gerçeğidir. Bu bağlamda Tebrizi’nin *Şehinşahname*’si geçmişten günümüze Mardin temalı şiirler kategorisinde de değerlendirilebilir.

¹² Amacına ulaştı manasında kullanılmış bir kinayedir.

¹³ Bkz: Ebü’l-Ferec, a.g.e., s. 40-41; Bertold, Spuler, a.g.e., s. 69.

Kaynakça

- Abdüselam Efendi, (2007). Mardin Tarihi, Hazırlayan: Hüseyin Hâşimi Güneş, İmak Ofset Basım Yayınları, İstanbul.
- Akkuş, M. (2011). İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti, Doktora Tezi, Konya.
- Ali Emiri, (2006). Mardin Artuklu Melikleri Tarihi, Hazırlayan: Yusuf Metin Yardımcı, İstanbul.
- Anonim, (2014). Selçuknâme, Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara.
- Brown, E. (1387). "Tarih-i Edebiyat-ı İran", Tercüme: Golam Rıza Sadr-ı Efşâr, Tahran, İntişarat-ı Morvarid.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, (2011). Tarihul Muhtasari'd-Düvel, Çeviren: Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarihi Kurumu, Ankara.
- Erdem, İ. (2002). "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasi-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, Cilt: 20, 1-35.
- Ertekin, M. Z. (2012) "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin" Uluslararası Silvan Sempozyumu, 25-27 Nisan 2008, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, 103-125.
- Firdevsi, (2005). Şehname, Çeviren: Necati Lugal, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- İbn Bibi, (2014). El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, (2000). Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.
- Murtezevi, M. (1385). "Mesail-e Asr-e İlhanan" Tahran, Bonyade Movkufat-e Doktor Mahmud-i Efşâr.
- Raşidüddin Fazlullah, (2013). Camiu't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı), Çevirenler: Prof. Dr. İsmail Aka-Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Ahmed Hesamipour Khelejani, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Spuler, B. (1987). İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Taştemir, M. (2003). "Mardin", DİA, C. 28. Ankara: DİB, 43-48.
- Uygur, H. (1394). Tashih-i İntikadi Şehinşahname-i Ahmed-i Tebrizi, Risaleyi Doktora, Kütüphaneyi Merkezi Danişkede-i Edebiyet ve Ulum-i İnsani, Danişgah-i Tehran, Tehran-İran.
- Uygur, H.; Hadi, R. (2015). "Muarif ve Berresiye Nüşhayi Hattı Şehinşahname, Eser-e Ahmed Tebrizi", Doğu Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13-14, İstanbul, 165-184.